

ПРАВОВІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

Створення правового механізму регулювання відносин власності у постсоціалістичній економіці України мало бути спрямоване на те, щоб забезпечити формування ринкової економіки на законній основі, унеможливити зловживання у приватизаційних процесах, сформувати в економіці країни багатокладність, конкурентне середовище для виробників та забезпечити соціально-економічний розвиток держави. Проте з низки причин, перш за все суб'єктивного характеру, основним наслідком роздержавлення власності та приватизації державного майна як визначеного законодавством способу демонополізації державної власності стало поглиблення кризи в усіх сферах суспільного життя України, безпрецедентне падіння рівня життя значної частини громадян України, ліквідація соціалістичного ладу й утворення незначного прошарку надбагатих людей. Це свідчить про недосконалість створеного правового поля, неврахування у відповідних законодавчих актах цілої низки положень, спрямованих на гармонійне формування соціально орієнтованої ринкової економіки.

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин нова парадигма теорії власності передбачає подальше здійснення трансформаційних процесів у відносинах власності виключно на правових засадах та недопущення поглиблення негативних тенденцій у приватизаційних правовідносинах. Це обумовлює необхідність визначення проблем правового регулювання приватизаційних процесів та обґрунтування пропозицій щодо подальшого удосконалення правового механізму трансформаційних процесів у системі власності. У європейському демократичному середовищі, яке прагне створити й Україна, процес трансформації власності має відбуватися лише на правовій основі, що є безумовною обставиною, яка не підлягає сумніву з точки зору демократії та

загальноприйнятих способів організації суспільства. Тому вдосконалення правового механізму реформування відносин власності є ключовим завданням для України на сучасному етапі розвитку її ринкової економіки.

В умовах переходу від монополії державної власності на засоби та результати виробництва до багатокладної економіки шляхом роздержавлення власності та приватизації державного майна і створення на цій основі приватного сектору економіки в Україні виникла нагальна потреба розробки і здійснення великої сукупності правових, організаційних, наукових, економічних, соціальних та інших заходів, що забезпечило б розвиток постсоціалістичного суспільства у нових політичних та економічних умовах. Однак наукова нерозробленість механізмів трансформаційних процесів, невідповідність теоретичних засад роздержавлення власності і приватизації державного майна суттєво вплинули на формування правового механізму перебудови відносин власності, на якість нормативно-правового регулювання у сфері приватизаційних правовідносин та призвели до негативних соціально-економічних наслідків.

В Україні до цього часу бракує комплексних, системних досліджень, пов'язаних з аналізом і розробкою правових проблем регулювання правовідносин у сфері трансформації державної власності. Висвітленню окремих властивостей та окремих аспектів правовідносин у постсоціалістичній економіці присвячені праці вітчизняних учених – О. Амоші, В. Гейця, Г. Григоряна, В. Євтушевського, І. Комарницького, І. Лукінова, В. Рубаника та інших [1-7]. Однак навіть у сукупності їх не можна вважати теоретичною основою формування цілісного правового механізму трансформації власності, бо низка їх теоретичних положень, оцінок, висновків та

рекомендацій щодо правового забезпечення трансформаційних процесів в Україні не узгоджена з реальними процесами економічних реформ та формування ринкової моделі економіки у суспільстві. У цьому зв'язку опрацювання питань, пов'язаних з удосконаленням правового механізму трансформації відносин власності, є сучасною потребою еволюції приватизаційних правовідносин у країні.

Формування механізму перерозподілу прав власності та його удосконалення має базуватися, перш за все, на чіткому визначенні та дотриманні певних методологічних принципів. На наше переконання, основними принципами законотворення у сфері відносин власності мають бути:

- конституційність;
- визначальна роль права та гарантування державою його дотримання;
- системність або комплексність;
- соціальна спрямованість законодавства;
- демократизм законодавчої діяльності, гласність, урахування громадської думки;
- наукова обґрунтованість законодавчих рішень та прогнозованість наслідків їх запровадження;
- недопущення корупції, тіньових схем, обмеження егоїстичних інтересів при здійсненні приватизаційних процесів;
- плановість законодавчої діяльності;
- постійний незалежний контроль за здійсненням приватизаційних процесів;
- невідворотна відповідальність за порушення чинного законодавства.

Неухильне дотримання зазначених принципів може гарантувати збалансованість розвитку законодавчого поля у сфері трансформації відносин власності. І саме ігнорування цих фундаментальних методологічних принципів законотворення протягом усього періоду роздержавлення і приватизації державного майна в Україні призвело до його розкрадання, масштабних зловживань, концентрації власності, створеної багатьма попередніми поколіннями, у невеликого прошарку осіб, до невдоволення і неприйняття суспільством результатів приватизації, її негативних соціально-економічних наслідків, до викривлення уявлення громадян країни щодо моралі, справедливості та доцільності

реформування соціалістичної економіки і запровадження ринкового механізму господарювання.

Процес утворення багатоукладної економіки на основі широкомасштабної трансформації державної власності в Україні розпочався із прийняття у листопаді 1991 р. Верховною Радою України «Концепції роздержавлення і приватизації підприємств, землі і житлового фонду» [8]. Цією «Концепцією...» була окреслена «українська модель» трансформації державної власності, головна мета якої полягала «у створенні багатоукладної соціально орієнтованої ринкової економіки», яка мала забезпечити суттєве підвищення рівня життя населення. У будь-якому разі такі заяви декларувалися на початку здійснення приватизаційних процесів.

Концепцією були визначені такі форми роздержавлення власності: акціонування державних підприємств та продаж певної частки акцій працівникам цих підприємств і обмін приватизаційних сертифікатів на акції акціонерних товариств громадянами; оренда державного майна; обмеження втручання держави у процес ціноутворення; скасування примусового держзамовлення; відмова від надання підприємствам державних дотацій, субсидій і гарантування кредитів. Формами приватизації були визначені: купівля-продаж майнових комплексів на конкурсах або аукціонах; купівля-продаж часток (акцій, паїв) у капіталі підприємств за конкурсом, на аукціоні, фондовій біржі, за передплатою та іншими способами, що передбачають конкуренцію; викуп майна, зданого в оренду з викупом; викуп майна трудовим колективом, безоплатна передача підприємств, частини їх майна новим власникам; ліквідація підприємств і продаж їх майна за конкурсом, на аукціоні, на біржі або через магазин оптової чи роздрібною мережі. Членам трудового колективу підприємств, що підлягали приватизації, передбачалася система пільг на придбання акцій своїх підприємств. Конкретизація цих питань, а також темпів і масштабів роздержавлення і приватизації державного майна мала забезпечуватися державними програмами приватизації. Причому Концепцією не встановлювалися терміни прийняття і дії таких державних програм.

Отже, можна вважати, що в оприлюднених напрямках діяльності щодо способів роздержавлення і приватизації державного майна була задекларована певна соціальна справедливість, яка на практиці з часом була виключена з орієнтирів.

Згідно з «Концепцією...» до теперішнього часу в Україні було прийнято і затверджено Верховною Радою України п'ять Державних програм приватизації: у 1992, 1994, 1997, 1998 та у 2000 рр. Державна програма приватизації на 1999 р. мала статус нормативного акта Президента України, тобто була затверджена Указом Президента. Остання програма приватизації державного майна була затверджена Законом України "Про державну програму приватизації", прийнятим у травні 2000 р., який регламентував реалізацію Державної програми приватизації на 2000-2002 рр. З того часу відповідних законодавчих актів щодо програм приватизації в Україні не приймалось ні Верховною Радою України, ні затверджувалося Указом Президента України. Незважаючи на це відчуження державної власності відтоді постійно відбувалося в країні за рішеннями органів влади.

З часу прийняття основоположних законодавчих актів було прийнято законодавчим органом безліч змін до них та видано органами влади багато інших нормативно-правових актів, що регулюють сферу відносин власності та розвиток ринкової інфраструктури. На даний час їх нараховується більше 4 тисяч. Однак така кількість нормативно-правових актів не забезпечує якісного стану законодавчої бази у сфері трансформації власності, досягнення проголошеної раніше мети та дотримання задекларованих принципів приватизаційних процесів.

Конкурентна ринкова економіка на даний час у будь-якій державі світу й в Україні ґрунтується на існуванні різних форм власності – державної, колективної, приватної, спільної тощо, які мають відповідну правову основу. Слід відзначити, що в українському чинному законодавстві існують певні неузгодженості в питанні визначення форм власності. Так, у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України (2003 р.) Закон України "Про власність",

який діяв із 1991 р., втратив чинність із 27.04.2007 р. На даний час форми власності визначені Конституцією України (1996 р.) у складі державної, комунальної та приватної власності, Цивільним кодексом України у складі загальнонародної, приватної, державної, комунальної, спільної та інтелектуальної власності, Господарським кодексом України (2003 р.) у складі приватної, колективної, комунальної, державної та змішаної форми власності. Такі розбіжності у правових документах не зрозумілі й не припустимі.

Неоднозначність переліку форм власності у нормативно-правових актах свідчить про відсутність чіткого розуміння питання класифікації форм власності за відповідними ознаками та на практиці призводить до довільного трактування і представлення утвореної в результаті реформ системи власності в державі, викривлення реального стану трансформації відносин власності, порушення послідовності у статистичних спостереженнях, а встановлення динаміки показників діяльності господарюючих суб'єктів у розрізі форм власності взагалі унеможливується. Такі протиріччя у визначенні форм власності та причини їх виникнення мають стати предметом спеціального дослідження.

У постсоціалістичній Україні на основі прийнятого політичного рішення відбувся революційний перехід від монополії державної власності в масштабі усїєї країни до багатоукладної економіки з утвердженням різних форм власності, у тому числі приватної власності на засоби виробництва, яка при соціалізмі не допускалася й у принципі не могла існувати. Тому такий стан формування ринкового середовища об'єктивно потребував конституційного закріплення права різних форм власності.

Проголошені Конституцією України права власності передбачають здійснення подальших кроків зі створення цивілізованих, нормальних, прийнятних для суспільства відносин власності, кваліфіковане юридичне, правове оформлення прав власності та її перерозподілу, а також права володіння, користування і розпорядження власністю, що є запорукою вирішення усього комплексу суспільних проблем у постсоціалістичній

країні. У процесі раціоналізації утвореної структури власності в країні може виникнути потреба у поверненні в державну власність об'єктів недержавної власності (націоналізації), а потім – у повторній приватизації одержавлених об'єктів (реприватизації), що має місце у багатьох країнах світу. Окремі об'єкти відчуженого державного майна можуть бути повернені у державну власність унаслідок порушення процедури їх приватизації, невиконання покупцем взятих на себе зобов'язань відповідно до угоди купівлі-продажу та знову виставлені на продаж. У цьому контексті актуальним є питання економічної доцільності та законності приватизації чи реприватизації майна, яке в Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах, було надбанням усього народу.

У зв'язку з цим виникають проблеми та різні думки, пов'язані з політичними, правовими, економічними й етичними аспектами можливого проведення націоналізації та реприватизації окремих об'єктів колишнього державного майна. Успішне розв'язання зазначених проблем є вкрай важливим для нормального сприйняття українським суспільством можливих фактів націоналізації чи реприватизації, визнання легітимності її результатів як усередині країни, так і за її межами, недопущення погіршення іміджу України як правової та інвестиційно привабливої держави з ринковою економікою.

До того ж ст. 41 Конституції України встановлена конституційна норма щодо можливості примусового відчуження об'єктів права приватної власності з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом, і за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості [9]. Конституцією України передбачена також можливість конфіскації майна за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Проте зараз таких спеціальних законодавчих актів, які б регламентували правові, економічні й організаційні засади примусового відчуження приватного майна або його конфіскації, принципи вчинення таких заходів, які б визначали цілі, завдання, об'єкти, суб'єкти націоналізації, методи, механізми, порядок прийняття рішень щодо

відчуження приватного майна або конфіскації майна, обчислення його вартості та оформлення відповідних угод, у країні не існує. Не встановлене на даний час також нормативне визначення понять націоналізації, реприватизації, конфіскації та інших термінів у цій чутливій сфері, що призводить до неоднозначного сприйняття у суспільстві цих процесів, до намагання ототожнити зацікавленими колами необхідність нинішньої націоналізації з колишньою післяреволюційною, соціалістичною суцільною націоналізацією усього майна.

Націоналізація та реприватизація у постсоціалістичній економіці України мають розглядатися не як засіб тотального одержавлення, переділу власності або її експропріації, а як спосіб природних і ефективних із точки зору інтересів і пріоритетів національної економіки і народу України змін у структурі власності, як спосіб легітимного коригування структури власності, формування її раціональної структури, як процедура державного регулювання трансформаційних процесів у системі власності.

У постсоціалістичних країнах націоналізація власності принципово відрізняється від країн розвинутої ринкової економіки. Усі підприємства в країнах, наприклад СНД, із самого початку будувалися за державний кошт і перебували у всенародній власності. Тому на теренах колишнього СРСР, у тому числі в Україні, додержання принципів соціальної справедливості при її відчуженні та проведенні приватизації має велике соціально-політичне та морально-психологічне значення. Досвід націоналізації державного майна у цих країнах практично відсутній. А нещодавнє повернення у державну власність 93% акцій ВАТ "Криворіжсталь" відбулося в Україні шляхом відміни результатів конкурсу з його продажу через порушення процедури проведення приватизаційного конкурсу і штучного обмеження кола можливих покупців, що кваліфікуватися як націоналізація не може.

Націоналізація та реприватизація мають здійснюватися виключно на правових засадах, згідно з нормами національного і міжнародного права. У цьому зв'язку актуальним завданням для Верховної Ради

України є розробка і прийняття Закону України "Про перетворення недержавного майна на власність держави".

Крім того, зараз залишаються законодавчо не врегульованими взаємовідносини, пов'язані з набуттям права власності, його припиненням і управлінням майном, що належить територіальним громадам сіл, селищ, міст та об'єктів їх спільної власності. Тому до невідкладних завдань у сфері правового забезпечення трансформації власності необхідно віднести розробку і прийняття Закону України "Про управління об'єктами комунальної власності".

Приватизаційні процеси в Україні торкнулися переважної більшості громадян, бо охоплювали роздержавлення і приватизацію житлового фонду. Дотепер приватизація державного житлового фонду відбувається в країні без законодавчого супроводу змін у житлових правовідносинах. Правові основи приватизації житла були визначені прийнятим у червні 1992 р. Законом України "Про приватизацію державного житлового фонду". Метою приватизації державного житлового фонду було задекларовано створення умов для здійснення права громадян на вільний вибір способу задоволення потреб у житлі, залучення громадян до участі в утриманні та збереженні існуючого житла та формування ринкових відносин. Зазначеним Законом були встановлені юридичні норми щодо способів приватизації житла, використання житлових чеків, порядку розрахунків при приватизації квартир (будинків), прав громадян, які не виявили бажання приватизувати займане ними житло, організації проведення приватизації та оформлення права власності, оподаткування житла, що перебуває у власності громадян, утримання приватизованих квартир (будинків), прав власника на розпорядження приватизованою квартирою та порядку державних дотацій та субсидій на обслуговування приватизованого житлового фонду.

Разом із тим, у зв'язку з існуванням правових норм щодо процедури і механізму приватизації державного житлового фонду, логічно мають існувати процедури

деприватизації житла (тобто відмова від приватизаційного акту). Потреба у деприватизації житла може виникнути у громадян у будь-яких ситуаціях, наприклад у разі неможливості здійснення власником квартири невідкладного капітального ремонту щойно приватизованої квартири. Причому такі ситуації з часом виникатимуть частіше у зв'язку з тим, що громадянами України приватизувалися квартири в основному у зношеному житловому фонді, який з часу введення в експлуатацію дуже рідко підлягав капітальному ремонту. Проте юридичного оформлення процедури деприватизації в Україні не отримали. Закон України "Про приватизацію державного житлового фонду" не передбачає можливість деприватизації житла та не містить відповідних правових положень.

Крім Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду" житлові відносини в Україні регулюються прийнятим у червні 1983 р. і чинним до сьогодні "Житловим кодексом Української РСР", який базується на нормативно-правових актах неіснуючих держав – СРСР і Української РСР і не враховує тих кардинальних змін у відносинах власності, що відбулися протягом трансформаційних процесів у постсоціалістичній економіці України.

Слід зазначити, що незважаючи на внесення чисельних змін до "Житлового кодексу Української РСР" він на даний час застарів не тільки редакційно, а й по суті. Він не враховує і юридично не закріплює нові житлові відносини, що виникають у нових умовах формування і розвитку ринкової економіки та в умовах проведення широкомасштабної приватизації державного житлового фонду. «Житловий кодекс...» не відображає також ні приватизаційні правовідносини у житловій сфері, ні правовідносини деприватизації. Тому у сфері регулювання житлових відносин невідкладним завданням є розробка і прийняття нового Житлового кодексу України.

Зараз залишається чинною «Концепція роздержавлення і приватизації підприємств, землі і житлового фонду» [8]. Реалізація зазначеної «Концепції...», яка була розроб-

лена та прийнята без достатнього наукового обґрунтування, відповідного публічного обговорення основних принципових її положень, без урахування думки суспільства, призвела до негативних соціально-економічних наслідків, до утворення класу капіталістів за рахунок загальнонаціонального надбання і праці багатьох попередніх поколінь, до глибокої економічної кризи та зубожіння значної кількості населення України.

Через відсутність наукового супроводу та моніторингу приватизаційних процесів чинна «Концепція роздержавлення і приватизації підприємств, землі і житлового фонду» нині не відповідає вимогам часу, реаліям формування і розвитку ринкової економіки

в Україні, її положення застаріли та не відповідають цілям і потребам суспільства у трансформації власності на нинішньому етапі соціально-економічного розвитку держави. Тому розробка нової Концепції трансформації власності для умов розвитку ринкової економіки в Україні, яка б усувала негативні тенденції попереднього етапу реформ у системі власності, упроваджувала механізми перерозподілу власності, демонструвала зусилля влади щодо відновлення соціальної справедливості, гарантувала права власників та кардинально підвищувала ефективність управління державним майном у цілому, залишається актуальною і невідкладною проблемою для України. На наше переконання, концептуальні положення подальшої трансформації відносин власності в Україні мають пройти публічне обговорення та узгоджуватися з концепцією реформування, відновлення та розвитку всієї економіки держави.

Протягом 1991-2007 рр. правові й інституціональні основи формування ринкової економіки, роздержавлення і приватизації державного майна в Україні зазнали суттєвих змін. Але практика утворення нових суспільних відносин у всіх сферах економіки країни значно випереджає їх юридичне оформлення. Розробка і прийняття нової Концепції трансформації власності обумовлює необхідність невідкладного прийняття нової редакції

Закону України з питань приватизації державного майна, який би врегулював на нормативно правовому рівні питання відчуження як державного, так і комунального майна. Він має однозначно визначити, яке майно може знаходитися лише у державній власності, які об'єкти не підлягають приватизації, впроваджував би механізм відчуження інтелектуальної власності, створеної за рахунок бюджетних коштів, урахував особливості приватизації об'єктів соціальної сфери, законодавчо врегулював процедуру здійснення державного контролю за процесом приватизації та післяприватизаційним розвитком відчужених державних підприємств, включаючи стадії розробки і виконання прогнозних планів приватизації, підготовки державного майна до відчуження, реалізацію безпосередніх приватизаційних процедур, аналіз виконання новим власником взятих зобов'язань тощо.

В Україні процес приватизації з самого початку відбувався за умов відсутності найважливіших законів, які б сприяли законності проведення операцій із відчуження державного майна, служили передумовою та запобіжним заходом у сфері приватизаційних правовідносин. Насамперед, це стосується законів "Про оподаткування нерухомого майна", "Про цінні папери та фондову біржу", "Про використання майнових приватизаційних сертифікатів", "Про Фонд державного майна України", "Про боротьбу з відмиванням грошових коштів, нажитих злочинним шляхом", "Про державний контроль у сфері роздержавлення і приватизації державної власності" тощо.

В умовах відсутності необхідних законів у країні набуло поширеності порушення порядку обігу приватизаційних майнових сертифікатів. Довірчі товариства у роботі з приватизаційними паперами залучали майнові сертифікати в більшій кількості, ніж це було дозволено ліцензіями, а підприємницькі структури здійснювали фінансові операції з майновими сертифікатами, не маючи на це відповідного дозволу.

У зв'язку з відсутністю належної законодавчої та нормативної бази набуло широкого розповсюдження навмисне заниження вартості майна державних підприємств, що планувалося відчужувати, з метою наступного викупу за низькими цінами. Це сприяло розкраданню державного і комунального майна. Так, як відзначається у роботі [10], у сфері "великої" приватизації зі значним зниженням вартості були приватизовані цілісні майнові комплекси Алчевського металургійного комбінату, Запорізького виробничо-алюмінієвого комбінату, Дніпропетровського виробничо-алюмінієвого комбінату, металургійного комбінату ім. Ілліча (м. Маріуполь), "Азовсталі" тощо, балансовий прибуток яких перевищує вартість відчуженого майна.

Проведений аналіз законотворення у сфері трансформації власності у постсоціалістичній економіці України свідчить про широкий спектр неопрацьованого поля приватизаційних правовідносин. Не прийнято ряд законів, передбачених Конституцією та іншими нормативно-правовими актами. Незаповнені правові ніші дозволяють довільно тлумачити права інститутів влади, суб'єктів правовідносин, у тому числі фізичних осіб. Правовими пустотами вміло користуються підприємливі ділки, а основна маса населення зазнає збитків. Крім того, недоліки у законодавчому регулюванні правовідносин створюють для судів труднощі у вирішенні окремих спорів. Очевидним стає загальний дефіцит правової культури.

Ураховуючи сучасний стан та проблеми законодавчого забезпечення трансформації власності є доцільним невідкладне опрацювання і затвердження плану підготовки і прийняття Верховною Радою України першочергових законодавчих актів у сфері відносин власності з визначенням відповідальних за їх підготовку, термінів прийняття законодавчим органом і суб'єктів контролю за їх упровадженням і дотриманням. Великий накопичений досвід вирішення певних проблем не слід втрачати повністю.

За період економічних реформ в Україні відбулися істотні зміни у сфері

відносин власності. Зміни форм і структури власності, що пов'язані з реформуванням економіки, нині зачіпають інтереси усіх учасників цивільних відносин, які прямо чи опосередковано брали або беруть участь у ринкових перетвореннях, та в цілому всього суспільства. Причому процеси роздержавлення, відчуження і приватизації державного майна в нинішніх умовах стосуються об'єктів-гігантів вітчизняної економіки. Ці трансформації обумовлюють можливість присвоєння створеної багатьма попередніми поколіннями і накопиченої суспільством вартості, утворення капіталу, розвитку виробництва та розподілу прибутків на якісно новому, несоціалістичному рівні. Тому в сучасних умовах ступінь розвитку та вдосконалення правового забезпечення трансформації відносин власності в українському суспільстві буде визначатись ефективністю та передбачуваністю державної законодавчої політики з огляду на необхідність нормативного врегулювання широкого кола правових питань, які виникали, виникають і будуть виникати з приводу державної власності, її відчуження за реальною ринковою вартістю, ефективного використання та управління нею.

Література

1. Амоша А.И. Рыночные аспекты развития экономики в регионе / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 1999. – 309 с.
2. Григорян Г.М. Собственность: история и современность. – Х.: Изд-во ХГЭУ, 2002. – 188 с.
3. Економіка України: підсумки та перспективи зростання / За ред. В.М. Гейця. – К.: Форт, 2000. – 392 с.
4. Економіко-правові проблеми трансформації відносин власності в Україні / В.А. Євтушевський (відп. ред.); Академія правових наук України, Ін-т приватного права і підприємництва. – К.: Манускрипт, 1997. – 196 с.
5. Становлення ринкового механізму в Україні: теорія та практика / І.Ф. Комарницький (ред.); Чернівецький

національний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці: Рута, 2003. – 216 с.

6. Лукінов І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). – К.: АТ "Книга", 1997. – 456 с.

7. Рубаник В.Е. Собственность в истории российской и украинской системах права: общее и особенное: Отношения собственности в восточнославянской традиции правового регулирования: историко-правовые исследования. – Харьков: Консум, 2004. – 519 с.

8. Концепція роздержавлення і приватизації підприємств, землі і житлового фонду // Хрещатик. – 1991. – 10 груд.

9. Конституція України в редакції Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 р. № 2222-ІУ. – К., 2004.

10. Камлик М.І., Сміян Л.С. Оперативний пошук інформації про корупцію, інші зловживання в процесі приватизації державної власності та методи їх виявлення: Методичні рекомендації. – К.: РВВ МВС України, 1993. – 32 с.